

HADİS RÂVİLERİNİN GÜVENİLİRLİĞİ -TESPİTİ, İMKÂNI, HADİSİN SİHHATİNE ETKİSİ-

Abdullah Karahan, İstanbul: Sır Yayıncılık, 2005

Ali SEVER*

Hadislerin, Hz. Peygamber'e aidiyetini tespitinde çeşitli unsurlar öne çıkmaktadır. Râvilerin güvenilirlik durumu bu unsurlardan biridir. Konuyla ilgili yazılmış olan kitap; "*Hadis İlminde Râvilerin Güvenilirliği Meselesi*" adıyla 2002 yılında Prof. Dr. İsmail Lütfü ÇAKAN danışmanlığında doktora tezi olarak savunulan çalışmanın 2005 yılında yayımlanmış halidir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere asıl mesele râvilerin güvenilirlik durumları hakkında genel çerçevenin verilmesidir.

Güvenilirlik kavramı, râvide- münekkide ve tenkid işleminin kendisinde aranan şartlar, güvenilirliğin tespiti ve tespitinde görecelilik, güvenilirlik/ sıhhat ilişkisi ve bu alanda kullanılan metodların incelenmesi gibi başlıklara yer verilerek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmıştır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. *Girişte* "*güvenilirlik*" kavramının anlamı ve kapsamı ayrıca tezin ortaya çıkmasında faydalanan kaynaklar zikredilmiştir. Temelinde doğruluk, dürüstlük gibi hasletler bulunan *güvenilirlik*; itimad edilme, insanlara güven duygusu verme gibi anlamlara gelmektedir. Sıdk, istikamet ve adalet gibi kavramlar da güvenilirlik ile ilişkilidir. Bu yönüyle *güvenilirlik* şemsiye kavramdır.

* Arş. Gör., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

İnsan onurunun ve toplumun olmazsa olmazlarından olan *güvenilirlik*, bütün ahlak sistemlerinde önemli bir yere sahiptir. Zira kişiler gerek kendilerine gerekse topluma karşı söz ve davranışlarından sorumludurlar.

Ayet ve hadislerde güven konusuna çeşitli yönleriyle vurgu vardır. “ Emrolunduğun gibi dosdoğru ol...(Hûd Suresi, 112)” , “ Size doğru olmanızı emrederim. Çünkü doğruluk iyi olmaya, iyilik de cennete götürür....(Buhâri, “Edeb”, 69)”. Güvenilirliğin karşıtı olan yalancılık ise bütün kötülüklerin başı olarak görülmüş ve tasvip edilmemiştir.

Müellif, insanlar için fitri ihtiyaçlardan biri olduğunu belirttikten sonra güvenilirliğin kapsamını toplumsal hayatta ve ilim alanındaki yerine göre ikiye ayırmıştır. Hukuk, ticaret ve siyaset toplumsal hayatta güvenin olması gereken başlıca alanlar olarak ifade edilmiştir. Hukukta; sistemin, delillerin ve şahitlerin güvenilir olması, kişileri rahatlatacak sağlıklı sonuçlara vesile olacaktır. İnsâni ilişkilerin çok canlı olduğu ticârî alanda da güvenilir olma helal kazanç ve sürdürülebilir bir ticaretin teminatıdır. Siyaset ve yönetim alanında da ehliyet sahibi, halka güven veren kişilerin bulunması huzuru arttıracaktır.

Hz. Peygamberin “el- Emin” lakabının olması da aslında güvenilir olmanın ideal veçhesini bizlere göstermektedir.

İlim hayatındaki güvenilirliğe de değinen müellif öğrenme ve öğretme süreçlerinde ahlâki kurallara vurgu yapmakta; akabinde hadis ilmi özelinde güvenilirliğe değinmektedir. Ancak güvenilir olmayı *sika* lafzıyla sınırlaması diğer kullanımların olmadığı izlenimini vermektedir.

Çalışmada kaynak olarak hadis usulü, ricâl, cerh-ta’dil konusunda müstakil eserler yanında fıkıh usulü ve sosyal bilimler metodolojisiyle ilgili kitaplara da başvurulmuştur.

Birinci bölüm “ Güvenilirliğin Tespitinde Aranılan Şartlar” üst başlığını taşımaktadır. Güvenilirliğin tespiti; râviyi, münekkidi ve tenkidin bizzat kendisini ilgilendirmektedir. Bu unsurlarda bulunması gereken şartların belirlenmesi ricâl tenkidi konusunda da bizlere önemli ölçüler sunacaktır.

Bu bölümde “ Râvide Aranılan Şartlar” başlığı altında şart olarak üzerinde âlimlerin ittifak ettiği ancak ayrıntılarda farklı görüşlerin bulunduğu belirtilen *adalet* ve *zabt* kavramları incelenmiştir. Adalet kelimesinin sözlük anlamı verildikten sonra ayet ve hadislerde “*Güvenilir, tarafsız, doğru yolda giden, Hak dine bağlı, ölçülü hareket eden, takva sahibi, hakkı teslim eden, hakkı öğütleyen*” gibi manalarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Devamında âlimlerin tanımlarına yer verilmiş ancak tanım niteliği olmayacak bir şekilde; *râvilerin, rivayetlerinin kabul edilmesini gerektirecek, onlara sika vasfını kazandıracak özellikler* olarak tarif edilmiştir. Daha sonra adaletin unsurları incelenmiş; İslam, bulûğ, akıl, fasık olmamak ve mürüvvet (mürûet) başlıklarıyla incelenmiştir. Müellif, farklı görüşlerin olmasına rağmen ortak noktaların adaleti tanımlamada önemli olduğunu belirtmiştir.

Bir kimsenin âdil kabul edilebilmesi için öncelikle Müslüman olması gerekir ve bu konuda ittifak vardır. Fâsık birinin rivayetinin kabul edilmediği bir durumda kafirin rivayetinin hükmü bellidir. Bununla beraber bu şart hadis rivayeti esnasında aranmaktadır.

İkinci olarak, bâliğ olma şartı vardır. Alimlerin çoğuna göre çocuğun rivayeti kabul edilmez. Ancak bazı Şâfiî alimler yalan söylemeyen mümeyyizin rivayetini uygun bulmuşlardır.

Üçüncü olarak akıl sahibi olma şartı belirtilmiştir. Kişinin zihni melekelerinde bir problem olmaması gerekir. Akıl hastalıklarında farklı durumlar söz konusu olabilir. Bu durumda râvinin bulunduğu hal dikkate alınarak rivâyeti kabul veya reddedilir.

Diğer bir şart fasık olmamaktır. Sözlükte, hak yoldan ayrılma, Allah'ın emirlerine itaatsizlik etme anlamlarına gelen ifade; terim olarak büyük günah işlemek, küçük günahlarda da ısrar etmek şeklinde tanımlanmıştır. Ameli ve itikadi boyutu olmakla birlikte fısık kapsamı hakkında farklı görüşler de öne sürenler olmuştur. Sadece küfre ve şirke düşüren inançları fısık sayanlar olduğu gibi İslam'a aykırı gözükten bazı inançları da bu kapsamda değerlendirenler olmuştur.

İnsan, yanlış yapabilen, günah işleyen bir varlıktır. Bu nokta dikkate alınarak; yapılan yanlışlar kişinin hayatını farklı noktalara çekmiyor ve toplum nazarında kendi konumunu sarsmıyorsa genel anlamda o kişi güvenilir sayılabilir.

Adaletin unsurlarından beşincisi mürüvvettir. İnsanlık, saygınlık, olgunluk gibi anlamlara gelmekte, insanı insan yapan özelliklerden olduğu belirtilmektedir. Genel ahlaki kurallara dikkat etme, dini ve toplumsal hassasiyetlere özen gösterme mürüvvetin gereğidir. Bu özelliğin ortadan kalkması hoş olmayan hareket ve tavırlarda sürekli olunmasına bağlıdır. *Çok konuşmak, şakalaşmak, fal, horoz dövüşü, satranç* vb. ile uğraşmak karakteri zedeleyici ve yok edici özellikler olarak görülmüştür.

Daha sonra “Adalete Zarar Veren Kusurlar” ele alınmış, önceki konuyla beraber düşünüldüğünde tamamlayıcı bir kısım olması planlanmıştır. Yani râvide adaletin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl ortadan kalktığı belirtilerek konu anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Metâin-i aşere olarak bilinen kusurlardan beşi adaletle ilgilidir. Rical tenkidi yapılırken incelenen ilk özellik râvinin *yalancılığı* meselesidir. Eğer râvi yalancı ise diğer özelliklerine bakılmaksızın rivayetleri reddedilir. Yalancılık meselesi iki yönden incelemeye tabi tutulmuştur. Hadis rivayetinde ve günlük hayatta farklı işlerde kişinin yalan söylemesi rivayetin reddi açısından ortak olsa da farklı değerlendirilen yönleri de vardır. Hadis rivayetinde, Rasûlullah adına yalan uyduran kimse tevbe dahi etse cumhur ulemaya göre rivayeti

kabul edilmez. İmam Nevevi ise (v. 676/ 1277) tevbe edenin rivayetinin kabul edilebileceğini söylemiştir.

Ayrıca, naklinde yaptığı hatadan dönmemekte inatla ısrar eden kişi de Rasûlullah'a yalan isnadda bulunmuş gibi kabul edilmiştir.

İtthamü'r- râvi bi'l-kizb olarak bilinen râvinin günlük hayatındaki yalancılığına delalet eden özellik de bir diğer kusurdur. Rivayetinin kabulü caiz değildir. İbn Receb el- Hanbeli (v. 795/ 1393) alimlerin, bu özelliği bulduran kimselerden hadis rivayetini sadece o râvilerin hallerini beyan etmek için caiz gördüklerini belirtmiştir.

Fasıklık meselesi de râviyi etkileyen kusurlardandır. Nitekim Hücurât Sûresi altıncı ayette “ Ey iman edenler, Eğer size bir fâsık haber getirirse, doğruluğunu araştırın!” ibaresi bu konudaki en açık emirdir.

Sınırları ve keyfiyeti konusunda tartışmalar bulunan; hadis usulü eserlerinde belli bir çerçeve çizilse de pratikte bu durumla muvafık olmayan uygulamaların varlığıyla tam bir netliğe kavuşturulamayan *râvinin bid'at ehli olması* da bu başlık altında incelenmiştir. Şer'i bir asla dayanmayan, dinin tamamlanmasından sonra ortaya çıkmış inanç ve davranışlar diye tanımlayabileceğimiz bid'at hadis ilminin ilerleme katettiği ilk yıllardan itibaren gündemde kalmıştır. Daha özel anlamda hadis ilminde bid'at, sünnete muhalefet ile aynı anlamda anlaşılmıştır. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra ortaya çıkan karışıklıklar sonucunda Hariciler, Rafıziler ve Şia gibi gruplar oluşmuş; devam eden süreçte Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile gibi akımlar da bid'at ehli olarak vasıflandırılmışlardır.

Rivayete etkisi açısından baktığımızda en canlı tartışmaların olduğu alan olarak karşımıza çıkar. Özellikle siyasi erklerle etkileşime geçen fırkaların zaman zaman icbâri yollara başvurmaları bu kavramın işlevselliğini devam ettirmiş; hatta karşı tarafla mücadelede bir araç olacak kadar önem atfedilmesine neden olmuştur. Ancak özellikle rical tenkidiyle uğraşan bazı alimler farklı görüşlere sahip her râviyi bid'atçı yaftasını vurarak cerh etmemişlerdir. Bid'at, küfrü gerektiren bid'at-i

mükeffire ve fiskı gerektiren bid’at-i müfessika olarak ikiye ayrılmış ve birinci kısımdakilerin merdud oluşunda ittifak edilmiştir. Her ne kadar kitaplarda genel bir anlayış olarak bu ayırım yapılsa da yukarıda da belirtildiği üzere bu kavramların nitelik olarak sınırlandırılması açık ve net olarak yapılamamıştır.

Diğer bir ayırım da bid’atçinin dâî olup olmamasına göredir. Bu anlayışta bid’adçi eğer mensubu olduğu düşünceye davet eden konumdaysa rivayeti kabul edilmez. Ancak bu tavır da mutlak bir yaklaşım değildir.

İlgili görüşleri verdikten sonra müellif konuyu Mısırlı alim Ahmed Muhammed Şakir’den (v. 1377/ 1958) yaptığı şu alıntıyla bitirmiştir. “ *Bid’atçinin rivayetinin kabulü hususundaki bütün bu ihtilaflar nazardır. Aslında önemli olan, râvinin doğru sözlülüğünün, emanete sadakatının, dini ve ahlaki güvenilirliğinin anlaşılmasıdır.* ”

Râvinin adaletine zarar veren unsurlardan beşincisi *cehaletü’r-râvi* özelliğidir. Bu ifade söz konusu râvinin güvenilirliği ile ilgili münekkidlerin bilgisinin olmaması anlamında kullanılır. Râvinin bilgisiz olduğu anlamına gelmez. Gerek kimliği gerekse tenkid durumunun bilinmemesi anlamında genel olarak *meçhul* kavramı kullanılır. Râvinin kimliği bilinmiyorsa *meçhûlü’l ayn/ mübhem*; râvinin cerh-ta’dil yönünden herhangi bir vasfının bilinmemesi *meçhûlü’l adale (vasf – hal) veya mestur* tabiri kullanılmaktadır. Bu kullanımlar kendi içinde bazı farklar içerebilmektedir.

Hadis tenkitçilerinin çoğu hadis ilmiyle uğraştığı bilinen iki kişinin meçhulden rivayetiyle cehaletin ortadan kalkacağını belirtmişlerdir. Ancak Tibi (v. 743/ 1342) ve İbn Receb gibi alimler sayı şartının pratikle uyuşmadığını öne sürmüşlerdir.

Bu konuda dikkate değer bir nokta da meçhul kimsenin tanınır hale gelmesi rivayetinin mutlak kabul edileceği anlamına gelmez; bilakis adalet ve zabt açısından değerlendirmeye tabi tutulması gerekir.

Mechulü'l ayn ve meçhulü'l vasf râvinin rivayeti genel olarak zayıf kabul edilmiştir. Ancak râvinin Müslüman oluşunu yeterli gören alimler bu tür râvilerin rivayetlerini kabul etmişlerdir. Ayrıca sikalardan rivayet meselesinde ısrarcı olan muhaddislerin meçhullerden rivayetleri neticesinde o rivayetlerinde kabul edilmesi gerektiğini söyleyen alimlerimiz vardır.

Hanefiler, ilk üç asır için geçerli olmak üzere mechulü'l hal râvinin rivayetinin makbul olduğunu savunmuşlardır.

Bu konuda farklı bir ayırım daha vardır ki; bu görüşteki İbn Hibban (v. 354/ 965), Tîbî, İbn Cemaa (v. 733/ 1333) gibi hadis âlimleri râvinin halinin zahir ve batın yönüyle incelenmesi gerektiğini savunurlar. Buna göre ravinin hali hem zahiren hem de batın biliniyorsa zayıf kabul edilir. Zahiren bilinip batın biliniyorsa bu takdirde rivayeti kabul edilir. Müellif, hadis alimlerinin kendinden önceki râvileri zahiren değerlendirdiklerini belirtmiştir.

Daha sonra zabt konusu ele alınmıştır. Zabıt sözlükte, yakalamak, bağlayarak muhafaza etmek, işi sağlam yapmak ve ezberde tutmak gibi anlamlara gelmektedir. İstilah olarak; hafızasından aktaracağı zaman tam rivayet etmesi; kitaptan naklettiğinde ise kitabının dış etkenlerden sâlim olması anlamına gelmektedir. Hattabi (v. 388/ 1245) zabıtı adaletin bir unsuru olarak değerlendirmiştir.

Zabıtın unsurları olarak; teyakkuz (dikkatli ve titiz olmak), hıfz, kitabın korunması ve manen rivayet esnasında lafızların manasının bilinmesi gibi başlıklar sıralanmıştır.

Zabta zarar veren kusurlar olarak da; çok yanılmak (kesratü'l galat), aşırı dalgınlık (fartu'l- ğafle), vehim, sıkaya muhalefet ve hafıza bozukluğu (süu'l hıfz) belirtilmiştir. Son başlıkta ihtilat- tağayyür meselesine de yer verilmiştir.

“ Tenkitçide Aranan Şartlar” başlığı altında münekkidin âdil olması, nakli ve akli ilimlerde âlim; cerh-ta'dilin inceliklerine vâkıf olması, dikkatli, insafli ve tarafsız olması gerektiği vurgulanmıştır.

“ Tenkitte Aranılan Şartlar” kısmında tenkidin ölçülü, anlaşılır, net, gerektiği yerde gerektiği kadar olması; râvinin kötü davranışlarının yanında iyi davranışlarından da bahsedilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Ayrıca yapılan eleştiride ilgili kişilerin tenkidi ile değerlendirmelerin zanna dayanmaması gerektiği de irdelenmiştir.

İkinci bölüm “ Güvenilirliğin Tespitini Etkileyen Âmiller ve Tespitte İzâfiliğin Sebepleri” üst başlığını taşımaktadır. Tespit işini yapan alimler de diğer insanlar gibi çevrelerinden etkilenebilirler. Bu etkilenme kişideki/ münekkittteki temayüle göre yaptığı değerlendirmelerde ortaya çıkabilir. Yapılan tenkitleri incelerken bu husus dikkate alınmalıdır.

Müellif, tespiti etkileyen âmilleri “kişisel etkenler ve dış etkenler” olmak üzere iki alt başlıkta incelemiştir. Ayrıca bu etkilerin cerh-ta’ dildeki yansımalarını vermeye çalışmıştır.

“Kişisel Etkenler” olarak; kişisel özelliklerin ve zaafaların etkisi, cerh-ta’ dilin istismarı, takiyye inancına sahip insanların etkisi, ehl-i bid’at olmadaki ölçünün belirsizliği, belli kişiler üzerinden otorite kurulmaya çalışılması, mübalağa alışkanlığı, gözlemde yapılan hatalar ve bunların etkisi incelenmiştir.

“ Dış Etkenler” başlığı taşıyan kısım ise Cahiliye dönemindeki ilişkiler ve İslam’ın ilk asırlarındaki karışıklıkların etkisi olarak iki başlıkta incelenmiştir. Her toplumun kendi hafızası vardır ve bu uzun bir süreç içerisinde oluşur. Önemli gelişmeler olmadıkça toplumsal yapıda bir dinginlik meydana gelir. Ancak sistemi etkileyen ciddi değişiklikler; toplumsal hafızada farklılıklar oluşturabilir. Bununla beraber önceki alışkanlıklar tamamen ortadan kaldırılamaz. Süreç içerisinde farklı tezahürlere zemin hazırlarlar. Nitekim Araplar için İslam köklü değişimler getirmiştir. Ancak toplumun kodlarında bulunan hassas ve köklü anlayışlar, yaşayışlar tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Kabileler arası husumet ve rekabet İslamî dönemde de zaman zaman etkisini arttırarak hissettirmiştir.

Kişisel ve dış etkenleri birlikte ele alarak yapılacak değerlendirmeler daha isabetli sonuçlara ulaşılmasına imkan sağlayacaktır.

Bu bölümde incelenen diğer bir temel konu ise güvenilirliği tespitinde *izâfîliğin* sebepleridir. Buradan elde edilen veriler neticesinde cerh-ta'dilin *ictihadi* oluşu ortaya çıkacaktır.

Tenkitte bulunan alimlerin anlayış, kültür, coğrafya, dünya görüşü gibi alanlarda farklı temayüllere sahip olmaları râviler hakkında çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Üçüncü bölüm “Güvenilirliği Tespitin İmkânı ve Hadislerin Sıhhatine Etkisi” üst başlığı ile verilmiştir. Bu bölüme çalışmanın temellendirilmesinin yapıldığı kısım olarak bakılabilir. Nitekim ilk konulardan yola çıkılarak soyutlamalar yapılmış; bölüm içlerinde yapılan değerlendirmeler kısmi yorumlarla tekrar düzenlenmiştir.

Sonuçta genel değerlendirme yapıldıktan sonra asıl konularda belli oranda alimlerin ittifak ettiği, ayrıntıda farkların olduğu, bu farkların doğal karşılanıp ictihadi oluşunun gözden kaçırılmaması gerektiği belirtilmiştir. Tarih içerisinde yapılan kısmi yanlışlıklar bu alanın hepsi için geçerliymiş gibi gösterilerek mevcut usûle orantısız eleştiriler getirilmemeli, bu değerlendirmelerin genelleştirilmemesine özen gösterilmelidir.

Müellif, münekkitlerin uygulamalarının özel olarak incelenmesi gerektiği temennisiyle çalışmasını sonlandırmıştır.